

Szótörténet - viselettörténet
(Adalékok a romániai magyar viselettörténeti
kutatásokhoz a szótörténet tükrében)

1. A legjelentősebb romániai magyar néprajzi vidékek (Székelyföld, Kalotaszeg, Szilágyság, Kis-Küküllő-mente, Torockó, s a moldvai csángóság) népművészetének számbavételekor¹ elsősorban mindig helybeli születésű, főleg az idősebb korosztályhoz tartozó nő és férfi, népi kismester adatközlő nyújtott tájékoztatást, vagyis leírásunk elsősorban 50-80 évre visszamenőleg ölelte fel az öltözetre vonatkozó recens anyagot. A jelenlegi és a közeli múltra kiterjedő ismereteinket azonban minden esetben igyekeztünk kiegészíteni a rendelkezésünkre álló, korábban - főleg a múlt században - megjelent források: Apor Péter, Kőváry László, Orbán Balázs, Jankó János, Malonyai Dezső - hogy csak a legfontosabbakat említsük - ide vonatkozó adalékainak felhasználásával, hogy az öltözet alakulásában beállott változásokat és a fejlődés irányát megállapíthassuk.

2. A művelődéstörténeti és néprajzi források mellett azonban igen fontos szerep jut az anyanyelvi adalékoknak, amelyeket a néprajztudomány is felhasznál. A művelődéstörténet kutatója az anyagi valóság eredetének és egy közösség életében betöltött szerepének: feltűnésének és eltűnésének körülményeit sok esetben csak nyelvi bizonyítékok, adalékok segítségével állapíthatja meg. A nyelvtörténet, különösen a szótörténet kutatója előtt viszont egy fogalom tárgyi hátterének feltárása s ezzel együtt a mindenkori társadalmi életforma bemutatása éppen olyan fontos feladat, mint bármilyen más jelenség: a nyelv alakulásának, fejlődésének, egyes nyelvi jelenségek állapotának vagyis meglétének vagy elhalásának vizsgálata.

A szinkrón szemléletű viseleti vizsgálódásainkat azonban a diakronikussal egészítettük ki, illetőleg mélyítettük el. Ebben a törekvésünkben nagy segítségünkre volt és a nyelvi adalékok kimeríthetetlen tárházának bizonyult a viselettörténeti kutatás szempontjából az Erdélyi magyar szótörténeti tárnak már az eddig megjelent négy kötete (A-Há) is.

A magyar szótörténeti kutatás a kimagasló és világviszonylatban is az elsők között álló mű megteremtője, Szabó T. Attila már az anyaggyűjtés során tudatosan alkalmazta azt az elvet, hogy a szóval együtt a vele jelölt tárgyfogalomra is fény derüljön, vagyis hogy "a nyelvet úgyszólván életes közelségében, mindennapos kavargásában, lendületes mozgásában, változásában mutassa be". Éppen ezért - folytatja a szótár elé írt Tájékoztatóban - "a Tár: A nyelvtudomány érdeklődési körén túl... történeti anyagot szándékozik nyújtani, szállítani minden olyan tudomány számára, amely a történetiség igényével vizsgálja az érdeklődési körébe került kérdéseket. Különösen figyelemre méltó nyelvi és szokásismereti anyagot tartalmaz a Tár a történettudomány, valamint a történeti néprajz művelői számára" (12).

E szempont érvényesülését nagyban elősegíti az a tény, hogy a szótörténeti anyag a helyi írásbeliségnek legkülönbözőbb hivatali és magánéletbeli iratfajtaiból tevődik össze. "Vagyis a Szótörténeti Tár az élet legkülönbözőbb területéről és a társadalom különféle rétegei képviselőinek tollából és szóhasználatából a történeti Erdélynek, Kővár vidékének a régi Szatmár megye területére eső részének, valamint Máramarosnak a XV. század közepe és a XIX. század vége közé eső iratterméséből merít, és igen gazdag és változatos történeti szóanyagot bocsát a kutató rendelkezésére" - határozza meg Szabó T. Attila anyagának forrásait és térbeli határait a Tájékoztatóban (14—15).

3. Bennünket ezúttal a történeti viseletre vonatkozó adalékanyag érdekel, s ebből a szempontból vizsgáltuk meg a Tár eddig megjelent köteteinek és a rendelkezésünkre álló kéziratos anyagának szócikkeit, hogy rámutassunk milyen becses és bőséges adalékokat tartalmaz a Tár nemcsak az általános viseletkép kialakítása, hanem az öltözködéssel kapcsolatos kérdések: egyes viseletdarabok jellege, előállítása, a hozzájuk fűződő szokások, rájuk vonatkozó rendelkezések stb. megismerése és az öltözetdarabok alakulása, fejlődése szempontjából is. Bár a kép csak töredékes lehet, hiszen mindössze a megjelent négy kötetnek és az V-VII. kötet kéziratos anyagának a szócikkei álltak rendelkezésünkre (a He-től az M-ig bezárólag), mégis ebből az anyagból is megkísérelhetünk néhány, a szó- és viselettörténet szoros kapcsolatára vonatkozó megállapítást tenni.

A hajdani viseletekhez felhasznált kelmefélelések és ezek előállítási helye szerinti elnevezésekből következtetni lehet az erdélyi magyar öltözet jellegére, anyagának eredetére, a városi és falusi kézműipar és a kismesterek szerepére az előállításban. Belföldi - szász - háziipari termék volt a kétszer ványolt aba és a szederjes kék vagy fekete brassai posztó, a Nagydisznódon előállított vastag flanel kelme. Ebből készült a köznép dolmánya, kön-

töse, a köpenyeg, mentéje, nadrágja, süvege; brassai posztót használtak a nők kötényéhez és szoknyájához. A külföldi kelme-fajták közül különösen az *anglia* (*landis*, *fajlandis*, 'londoni, finom londoni'), a *boroszlai* (*baraszlai*) volt nagyon kedvelt és elterjedt posztóféle, amint ezt a nagyszámú velük elnevezett ruhadarab is igazolja: *anglia-dolmány*, *anglia-köntös*, *anglia-köpenyeg*, *anglia-mente*, *anglia-szoknya* továbbá *baraszlai palást* stb.

Az említett bel- és külföldi eredetű posztó- és egyéb kelme-fajták mellett azonban *bécsi*, *bártfai*, *brünni*, *brüsszeli*, *fejérvári*, *igler* (iglói), *maisznér* (meisseni), *sleziai* (sziléziai), *teszini* (tescheni) elnevezésű ruhadarabok és készületfajták is arra utalnak, hogy a közép- és a főrend öltözetéhez külföldi anyagokat is felhasználtak. Az öltözethez szükséges kelme (posztó, szövet, bársony, selyem, materia stb.) és bőr változatosságára mutat az a fölös számú adalék is, amelyből a következőket szemelgettük ki: *aba*, *andalás*, *atlasz*, *azur-posztó*, *bagazia*, *bársony*, *batiszt*, *bergen*, *bíbor*, *bulya-vászon*, *cendely*, *cinadof*, *csemelet*, *daróc*, *gránát* stb. Bőrfajták voltak: *asztrahán*, *bagaria*, *baránybőr*, *hiúz*, *kecskebőr*, *nyest*, *nyuszt*, *farkas- és rókabőr* stb.

Az öltözetdarabokhoz használt díszítés, a *készület* tekintetében is igen gazdag és változatos kép tárul elénk a tár adalékai-ban. Az egyszerűbb díszítési eljárások közé tartozott az *abroncsosan* vagy *vesszővel*, a Székelyföldön *fellegesen* való díszítés, vagyis amikor a szötteményt (szoknyát, alsószoknyát, kötényt) színes csíkokkal ékesítették vagy többszínű fonalból sávokat szöttek bele. Háromszékről való a következő adalékok: 1803: egy felleges széjű keszkenő (Kvh), 1822: A felesége 26. esztendő ... néha visel vesszős vagy felleges fláner szoknyát (Dés; DLt. - Az asszony a háromszéki Bodosról való volt). 1847: vagyon egy felleges rokoja 2 előruhástól (Szentkatolna Hsz). Munkásabb díszítési mód volt az, amellyel a kelmét apróhímekkel varrták ki vagy ilyeneket szöttek bele. Elnevezésük: *apróhím*, *aprórózsás*, *barackmagos*, *bazsarózsa*. Emellett igen kedveltek voltak az arany-, ezüst- és selyemszálból való készületek, a *csipke*, a *zsinór*, a *vitézkötés*, a *paszománt*, a *krepin*. Ez utóbbiról Apor igen elmarasztólag nyilatkozott, mint a "náj módi" egyik megjelenési formájáról az öltözetben: "Nem vala akkor - ti. a fejedelemség idejében - híre a krepinnek, mert ha mondottad volna krepin, s deákul tudott volna, felnyitotta volna az fülit, s azt hallgatta volna, hol rörgetnek, hanem minden cifraság a mentéjeken a vitézkötés."²

Az egyes ruhadarabok - pl. a *mente* - vizsgálatával foglalkozó néprajzos további tájékoztatást nyer a Tár adalékaiból ennek nemcsak szerkezetéről - szabásformájáról -: *galléros*, *gallératlan*, *vállban vágott*, *csonka ujjú*, *sípujjú*; a hozzá felhasznált kelme- és bélésfajtákról: *gránát*, *kamuka*, *kreditor*, *landis*, *májszer*, *ma-*

teria, posztó, teveszőr stb., hanem viselőjéről, ennek neméről, koráról, társadalmi hovatartozásáról is: asszonyi mente, asszonyember-mente, férfiúnak való mente, gyermekmente; boérmente. De utalnak az adalékok bizonyos népi-nemzeti sajátosságra is: cserkesz-mente, horvátos (mente), lengyel-mente, magyar-mente, oláh-mente, német-mente, spanyol-mente, török-mente. Ezek az elnevezések rámutatnak azokra az interetnikus kapcsolatokra, amelyek az Erdélyben együttélő népcsoportok közt fennálltak és amelyek következtében több ruhadarab, mint pl. a m. felsőruha a szász Fälsche néven, a magyar dolmány a szász Dalleman, a román dulama néven a magyar mente a szász mänti alakban nemcsak a szász és a román nyelv szókincsébe, hanem a velük jelölt ruhadarabbal együtt e két nemzet ruhatárának is darabja lett.

Igen tanulságos adalékokat szolgáltat a Szótörténeti tár az öltözködéssel kapcsolatos szokásokra (lásd a bekontyol, bekeszkenődés, bekötött fő stb. címszókat) és a rá vonatkozó rendelkezésekre is. Ebben a tekintetben igen szemléletes a marosvásárhelyi levéltár egyik 1631-ből való adaléka a keszkenőviselésre vagyis az asszonnyá levés mozzanatára vonatkozólag: "Latam az mi hazunk eleőt hogy alnak uala s hat be kezkeőneötték s mondam nekiek... ty megh sem kerettetek egjmast, s mondta a legeny ... meggiesfalua(n) eskette megh egj haromszeki pap ... kerdem aztis hogy ki kezkeőneöde be s monda az az szekely Aszony hogy en keszkeneödem be ... a partajat s haj fonojat az az szekely Aszonj uitte el az ki be keszkenögte volt: ugyan eő maga monda ez az fogolj Aszony hogy en adam neki mert eő kezkeőneöde be, s latam az partatis az szekely aszony leania fejében."

Kolozsvár város tanácsának 1593. évi jegyzőkönyve meg az alkalmatlan (értsd: illetlen) öltözködés megzabolásáról tájékoztat: Varosul lathwan ith ez varosban az Luxust mind az ferfy rend(en) s mind feokeppen az azzony Allat, es leanzo renden az Ruhazat dolgaban, itiltek eo kgmek sokaknak rendeihez és erteokekhez (értsd: rangjukhoz) képest Alkolmatlannak lenny ... vegheztek azert eo kgmek eghez varosul ezt megh Zabolazny." Hasonlóképpen egy másik ugyaninnen származó 1592. évi jegyzőkönyvi kijegyzésben az egészgránát szócikkben arról értesülünk, hogy az öltözethez használt kelme és a belőle készült öltözetdarab osztályhelyzet szerint különbözött: "Feierwarat laktunkba, hogy Eotues Matias Inassa vala ...Ideie ki telue veot volt egi granat mentet, egez granatot, vram megh Inte rolla, hoga nem hozz Illendeo volna az neki Inas volta-ra." Az emlékiró Rettegi György pedig megjegyzi: "Ertem azt is, hogy alávaló embernek tartatott, akinek szárközépig s alább is érő hosszú deáktóga forma mentéje nem volt. Még a cancellisták közül is sokan viselték. Annak felette minden nap dolmányt öltöttek fel s arra öveket kötöttek."⁴

A felsorakoztatott adalékok és példák számát még megsokszorozhatnók, de úgy véljük, hogy ennyi is elegendő annak szemléltetésére, hogy a Szótörténeti tár milyen gazdag kincsesbánya, igazi tárház a szó- és viselettörténettel foglalkozó kutatások számára. Szótörténeti adalékai segítségével nemcsak egy fogalom köre, nyelvi vonatkozásai vizsgálhatók meg, hanem a letűnt századok öltözködése, az öltözethez használt, a rajta alkalmazott díszítés, a vele kapcsolatos rendelkezések, szokások, az egyes ruhadarabok viseletének nemzedékek és nemek, társadalmi rétegek szerinti megoszlása, a bel- és külföldi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok is feltárhatók. A Tár nélkülözhetetlen kézikönyv a viseletdarabok eredetének, jellegének vizsgálata szempontjából is, mert ezek ismeretében lehet összehasonlító nyelv- és viselettörténeti vizsgálódásokat végezni, a mai nyelvi és tárgyi formákra következtetni. A szótörténeti adalékok segítenek továbbá hozzá, hogy megismerjük és megmagyarázzuk az öltözködés terén a nevekben és dolgokban érvényesülő kölcsönhatásokat és elvégezhesük a letűnt vagy még használatos öltözetdarabok, a még élő népviseletek történeti szemléletű vizsgálatát.

Jegyzetek

1. Ezekre a kutatásokra és az elért eredményekre l. Finnisch-ugrische Forschungen. XLVI/1984. 189-214.
2. APOR PÉTER: *Metamorphosis Transylvaniae*. Mon.Hung.Hist. XI. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest', 1863. 353.
3. NAGY JENŐ: *Az erdélyi magyar 'felsőruha' és a szász 'Fälsche'* (Adalék a magyar-szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz). Ethn. XCV/1984. 242-55. - *Dolmány* (Összehasonlító szó- és viselettörténeti adalékok). Nyelvészeti Tanulmányok 1983. Szerkeszti B. GERGELY PIROSKA. Bukarest, 1983. 69-83.
4. RETTEGI GYÖRGY: *Emlékezetre méltó dolgok 1718-1784*. Közzéteszi JAKÓ ZSIGMOND. Bukarest, 1970. 89.

NAGY JENŐ

